

EGY ÁLLÍTÓLAGOS PANCSATANTRA-SZÁRMAZÉK IRODALMUNKBAN

IRTA
Dr. GYÖRGY LAJOS

CLUJ-KOLOZSVÁR
LAPKIADÓ NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
1929.

A „STUDIUM“ KÖNYVESBOLT
bizonylatos
Budapest, IV. Múzeum-körút 31.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI
DR. GYÖRGY LAJOS

1929. „ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE“ KIADÁSA 17. SZ.

EGY ÁLLÍTÓLAGOS PANCSATANTRA-SZÁRMAZÉK IRODALMUNKBAN

IRTA
Dr. GYÖRGY LAJOS

CLUJ-KOLOZSVÁR
LAPKIADÓ NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
1929.

Egy régi híres könyvreklám.

Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban.

A főcímben jelzett híres könyvreklám színhelye London, az 1751-ik év végén. Az a könyv pedig, melyre az alcím utal, egy debreceni nyomtatvány 1815-ből. E két könyv, időben és térben bármily messzi is esik egymástól, a legszorosabban összefügg. Alább megkíséreljük az egybetartó szálakat kifejteni s azonosságukra rámutatni.

A magyar Pancsatantra-irodalomban idestova immár négy évtizede szerepel ez a terjedelmes című könyvecske: *Az Indiai Bölts, Vagy Miként Lehet Az Ember Böldeg E' Társaságos Életbenn. Az Erkölcöket Illető Egynehány Igen Tiszta Velős Mondásokba Foglalva, melyeket valami Régi Brakhmán hagyott írásban: és ebből legelőbb Khinai Nyelvre, abból akkoribann Anglusra, abból tsak hamar Frantziára, melyből ismét Németre, és ebből végre Magyar Nyelvre fordítódott Cs. J. által. Debreczenben Nyomtatta Csáthy György 1815. K. 8-r. XVI, 59 l.*

Erről a debreceni nyomtatványról, melynek a monogrammjá Szinnyei szerint¹ az egyébként ismeretlen Csányi János nevét rejti, Bognár Teofil derítette ki, hogy a fent említett világhírű mesegyűjtemény előkelő rokoni körébe tartozik. „Mikor választották el e tanulságokat a meséktől, — írja az idézett helyen² — adatok hiányában eldönteni nem lehet, de az életelvek annyira megegyezők a Bidpai és a Pancsatantra meséinek tanulságával, hogy minden valószínűség szerint az említett mesegyűjteményből szakadtak ki.“ Véleményét Bognár Teofil tulajdonképen nem a tartalomról vonta le, hanem Csányi János előszavára építette: ebben ugyanis az olvasható, hogy ez a könyv eredetileg Indiából Kinába s onnan Angliába került hindu kézirat fordítása. Ezek alapján tehát azzal a tudattal forgathatja az ember ezt a régi könyvecskét, hogy több ezer éves messziségből egy brahmin bölcsességét hallja az egyéni és a társadalmi kötelességekről, az indulatokról, az asszonyi személyekről, a vérségi kapcsolatokról, a társadalom különféle rétegeiről, végül pedig a vallásról. Az előszó igazoló adataihoz hozzájárult a hét fejezetre tagolt szentenciagyűjtemény ódon szelleme, ami természetszerűleg vonta maga után azt a következtetést, hogy ez a maximatár a *Pancsatantra*-ból szűrődött le s annak egy eddig ismeretlen változatát képviseli. Kelet e leghíresebb mesegyűjteményének magyar nyelvű származékai közt aztán többé szóba sem került ez az érdekes könyv. Mintha ez a mellőzés bizonyos óvatosságot vagy gyanút fejezett volna ki

¹ M. I. II. 165 h.

² *Kalilah va Dimnah*. EPhK. 1891. XV. 1009 l.

valódisága iránt. Legutóbb azonban ismét feltűnt a címe: Dézsi Lajos, ki a *Horologium Turcicum* kiadásában a kérdés irodalmát összefoglalta, Bognár Teofil véleménye alapján ennek a könyvnek is helyet adott a *Pancsatantra* magyar fejezetében.³ Előrebocsátva, hogy e maximagyűjteménynek semmi köze sincs a *Pancsatantra*-hoz, annál több a XVIII. század szelleméhez és morális áramlatához, érdekes történetét röviden a következőkben foglathatjuk össze.

1750 november 7-én a londoni *General Advertiser*-ben a következő hirdetés lepte meg az olvasókat: „Néhány nap múlva a könypiastra kerül a *The Oeconomy of Human Life* (ára 2 silling lesz). Ez egy öreg brahmin hindu kéziratának átdolgozása s a hozzácsatolt függelékből kiderül felfedezésének különös körülménye is. Olvasható tovább benne egy Kinában tartózkodó angol gentleman levele grófhhoz.” Ugyanott november 15-én megismétlődött ez a hirdetés azzal a hozzáadással, hogy a könyvet a Globe nyomda készíti Mrs. Cooper részére s már be is vezették a plágium ellen oltalmazó „Hall-book of the Company“-ba. A szerző tehát feltételezte, hogy könyve nagyon kapós lesz s még plagizálni is fogják. A kíváncsiságnak e kellő előkészítése után november utolsó napjaiban 1751-es évszámmal meg is jelent a hirdetett könyv a következő címmel: *The Oeconomy of Human Life. Translated from an Indian Manuscript, written by an Ancient Bramin. To which is prefixed, An Account of the Manner in which the said Manuscript was discover'd. In a Letter from an English Gentleman, now residing in China, to the Earl of . . . London for M. Cooper 1751.* Kiadójául, mint látjuk, valóban Mrs. Cooper neve áll a címlapon.

Az egykoru olvasó a 8°. alaku s XXIV. 96 l. terjedelmű könyvecske elején csakugyan megtalálta az ígért bevezetést, amely körülményesen és szavahiható hűséggel adott számot a tibeti Láma pagodájából előkerült indus kéziratok felfedezésének körülményeiről. A kínai császár kérésére, úgymond, a nagy Láma előzékenyen hozzájárult, hogy egy bizottság a kéziratokat átvizsgálja. Így került napvilágra ez az erkölestani munka is, amelyet rögtön kínai nyelvre fordítottak. Üzleti ügyekben egy Pekingben szorgoskodó élelmes angol gentleman alkalmat vett, hogy a kéziratot anyanyelvére ültesse s egy meg nem nevezett grófhhoz hazájába juttassa. A *The Oeconomy of Human Life* tehát az előszó szerint nem egyéb, mint e kalandos történetű hindu kézirat szószerinti angol szövege.

Az egykoruak véleménye bizonyára megoszlott abban a tekintetben, hogy tulajdonképen minek is tartsák ezt a könyvet: valóságnak vegyék-e, vagy pedig csak üzleti érdeket szolgáló jámbor mesének nézzék ezt a zavarba ejtő előszót. Sejthető, hogy az olvasók tömege hitelt adott neki s az *Oeconomy*-t évezredek messziségében írt hindu szerzeményként vette kezébe. Az irodalom azonban és a műveltek rétege már akkor átlátott rajta s ellenőrizhetetlen állításait a valóságtól távoleső költeményként fogta fel. Minekünk, kiknek módunkban van a tisztánlátás távlatából ismerni a XVIII-ik század gondolkozását és irodalmi eszközeit, nem szabad az igazsággal ellentétes tévedésbe esnünk, hanem csatlakoznunk kell azok-

³ Budapest, 1926. *RMK.* 38. sz. 43 l.

nak véleményéhez, kik azt a közönség érdeklődésének felerésére irányult üzleti ötletnek tekintették. E divatja mult átlátszó fogás, mely a célját elérte, hiszen a mi irodalomtörténetírásunkat is megtévesztette, a néhány évtizeddel azelőtt kiadott *Ezeregyéjszaka* bevezetésének hatása alatt különösen a XVIII. század francia és angol elbeszélő irodalmában napirenden levő mesterkedés volt az utánzatok hitelességének igazolására. Meglepően találékonyak voltak az írók a különféle „hiteles” adatok felsorolásában, melyeknek az olvasókkal szemben az volt a bizonyító rendeltetésük, hogy milyen uton és módon jutottak ők a tőlük csupán lemásolt vagy lefordított keleti kézirat birtokába. Mai álláspontból nézve, bámulatos, szinte érthetetlen az a lemondás, mellyel ezek az írók háttérbe tudták szorítani a maguk szerzőségét. Ma ki volna képes megcsinálni azt, amit Lezay Marnezia tett, aki szerényen elhárította magáról annak érdemét, hogy ő lenne a szerzője a XVIII. század egyik kedvelt olvasmányának, az Aranka György fordításában és Kazinczy kiadásában (1790) nálunk is olvasott *Lettres de Julie à Ovide* (1753) c. regénynek s csupán annyi jogot formált hozzá, hogy a tartalmát tevő leveleket ő „szedte össze” Pompei romjai alól, vagy ki tudná utánozni ma Étienne-François de Lantier-t, ki a híres *Anacharsis*-t szerencsésen követő *Voyages d'Antenor*-járól (1798), amely 1831—33-ban szintén megjelent magyarul, azt hirdette, hogy csupán annyi köze van hozzá, amennyiben ő másolta le azt a nápolyi múzeum egyik papirusztekercséről. Az *Ezeregyéjszaka* nyilvánosságra kerülése s Pompei felfedezése sejtelmes világra irányította a figyelmet: jóval nagyobb mértékben mozgatta meg a fantáziát s kavarta fel az emberek kedélyvilágát, mint azt mi manapság elképzelni is tudjuk. Nyomait ott látjuk a XVIII. század első felének abban a divatos áramlatában, mely a figyelmét Keletre s a romok alatt rejtőző régi írásokra szegezte. Így nagy keletje lett azoknak a könyveknek, melyek az ismeretlenség homályából kerültek napfényre. Az efféle felfedezéseket azonban nem lehet tetszés szerint irányítani; előálltak tehát a minden idők kapóra jövő utánzatai, amelyek különféle ügyes mesékkel igyekeztek a közönséget jámbor illúziókba ringatni. Nem kell megütköznünk rajta, sőt természetesnek kell tartanunk, hogy lassanként túlzásokba esapott át, s mint minden ilyen felkapott irányzat, ez is a gúnyolódás ellenszenvét kihívó divathóborttá lett. Az ifjabb Crebilon a hírhedt *Tanzai et Neadarné* (1734) előszavában már kinevette és meg is csipdeste ezt az olcsó fogást. A lehető legkomolyabb hangon adja elő, hogy regényét egy olyan kéziratból másolta le, amelynek eredetét kimerülés nélkül még a képzelet sem tudja elérni, mert az Confucius előtt 10 évszázaddal egy Japánból eredő kínai másolatból származik. Téved azonban az olvasó, ha abba a hamis hitbe akar belerozsdásodni, hogy csak ilyen fiatal munkával van dolga: fáradságos utánjárással sikerült ugyanis megállapítania, hogy kézírata kekiáni eredetű s alig követhető utakon, hollandus, latin olasz stb. körforgás után hanyódott végre az ő kezébe. Ha egyébből nem, már ebből az éles gúnyból észrevehető, hogy az utánzatokat takarító meseszerű előszavak a XVIII. század irodalmában visszatetszést keltő módon elszaporodtak.

Fellebentve a fátylat a XVIII. század feledésbe ment irodalmi eszközeiről, nem nehéz felismerni, hogy a *The Oeconomy of Human Life* névte-

len szerzője szintén korának divatos fogását követte, amikor könyve elé egy ügyes mesét költött a tibeti Láma pagodájának brahmin kézirat-leletéről, a kínai császár követségéről s az angol gentleman fordítói buzgalkodásáról. Érezte, hogy különös új mondanivalója tulajdonképpen nincs s jól tudta, hogy könyvének tartalmával, ha csak valami színes perspektívába nem állítja, figyelmet aligha ébreszthet. Két eszközt használt arra, hogy ezt valahogy mégis elérhesse: a keleti ókor szellemének megfelelő archaikus stílusba öltöztette erkölestanát, amely könnyen felismerhetőleg nem egyéb, mint a Szentírás egyik-másik könyvének utánzata, s azonkívül isteni adományozást költve hozzá, a hiszékeny lelkeket abba a jámbor csalódásba ejtette, hogy különös tiszteletet érdemlő kinyilatkoztatással van dolguk.

Célját többé-kevésbé el is érte. Az egykorú lapokból megállapítható, hogy ez az erkölesi szabálytár túlságos elragadtatást ugyan nem keltett, de kétségkívül magával sodorta az ilyen könyvek iránt különösen fogékony olvasó rétegeket. Mai ízlésünk semmi rendkívülit nem talál benne, de elképzelhetjük, mennyire élvezhette a XVIII. század közönsége, amely épen ezekben az években Richardson és Goldsmith morális regényeinek hatása alatt érzett és gondolkozott. Talált tehát a kor szelleméhez, amely vezérfonalnak tekintette az emberi élet labirintusán át s a vígasz és a lelki felfelé emelkedés kiapadhatatlan forrásának az élet mindenféle körülményei közt. Sőt még ennél is többet látott benne: gyámolító kezét, mely az ifjúságot az erköles útján irányítja, fogékony lelkét az erény megnevezhetetlen szépségei iránt táplált hitében erősíti s a tökéletesedés örök haladásában szilárdítja.⁴ Belső értékén kívül bizonyos külső körülmények is fokozták a könyv népszerűségét: egyrészt a körülötte felverődött hírlapi reklámcseta, másrészt a szerző titokzatos személyét kereső érdeklődés. Az éles szemű kiadó, — ne tévesszük össze a szerzővel! — mihelyt ezt megfigyelte, még nagyobb bátorságot vett reklámos kedvtelésének folytatására. December 10-én egy újabb hírdetés állította meg egy pillanatra a londoni újságolvasót: ez hírül adta, hogy a következő szerda délután mindenki abban a kellemes helyzetben lesz, hogy megvásárolhatja a *The Oeconomy of Human Life* második részét, amelyet szintén egy öreg brahmin indus kéziratából egy Kinában tartózkodó gentleman fordított angolra, kinek a felfedezés körülményeiről írt levele grófhoz a kötet elején olvasható. A mind nagyobb feltűnést keltő könyvnek hírül adott második része a jelzett szerdán csakugyan meg is jelent Mrs. Coopernél.

Látszólag semmi különös nincs abban, ami eddig történt. Könnyen egybekapcsolható két jelenség áll egymás mellett: valaki kiadott egy könyvet s nemsokára megjelent ugyanennek a könyvnek második része. Az összefüggés természetesnek látszik: az első rész nagy sikere annyira buzdítólag hatott arra a bizonyos valakire, hogy rendkívül tág keretű munkáját még egy második résszel megszerezte. Mivel száz eset közül kilenvenkilencben egy könyv eleje és folytatása egy személytől szokott származni, a könyvvásárlók is csak arra gondolhattak, hogy az *Oeconomy* két része egy helyről ered: szerzője az utóbbinak ugyanaz, ki az előbbi részt kibocsátotta. Csakhogy két nappal a második rész forgalomba kerülése után bizonyos.

⁴ Jacob Schmitz, *Die Lebensweisheit der Hindus*. Düsseldorf, 1825. bev.

gyanus körülmények merültek fel, amelyek kétséget ébresztenek és gondolkozóba ejtenek: az ujságok szokott hírdetési rovatában tiltakozásra emelte fel szavát valaki, — úgy sejtjük, hogy az első rész még most ismeretlen szerkesztője, — s határozott hangon, ami mögül némi bosszúság is elővillan, kijelentette, hogy ő semmi vonatkozásban nem áll a megjelent második résszel és soha eszeágában sem volt folytatással gyarapítani befejezettnek tekintett munkáját. A közönséget mindenesetre nagyon meglephette s még a lanyhább kedélyek figyelmét is megmozdíthatta ez a dolog. Még inkább az, ami ezután történt. December 19-én egy újabb nyilatkozat látott napvilágot, amelyben — úgy látszik, megint a fenti ismeretlen — megütközve látja a dolgaiba való illetéktelen beavatkozást, de már kedélyesebben fogja fel a helyzetet: idézőjel közt emlegeti a „magasztos szellemű szerzőt“ s bizonyos gúnyos évdéssel a közönség ítéletére bízva annak megállapítását, hogy „az utolsó kétezer éven belül kikutathatatlan szerző“ valóban egyforma erőben és szépségben ragyog-e mindakét részben. A mind zavarosabbá váló dolog még jobban bonyolódott a következő napon, amikor egy újabb lapnyilatkozat tudtul adta, hogy a *The Oeconomy of Human Life*-hoz készülő s a következő szombatra megjelenő Appendix Chesterfield grófhhoz intézett felvilágosító levelet fog tartalmazni erről az ügyről. A hírdetés mögött rejtőző ismeretlen egyszersmind megjegyzi, hogy ő nem akarja azt a látszatot kelteni, hogy könyvének tartalmát valóban egy brahmintól kölcsönözte volna, viszont hízeleg magának a közönség kitüntető megértésével, amely hitelt adott munkája keleti eredetének. Ennél az önleleplezésnél egy pillanatra meg kell állanunk s észrevennünk, hogy ez az első nyom, amely a *The Oeconomy of Human Life*-val kapcsolatban Chesterfield gróf nevére utal. Viszont közvetlenül utána egy másik nyilatkozat tűnik szembe, amely kezd már némi világosságot deríteni a dolgok állására s a színpalak mögött rejtőző személyekre is. Ez annak bejelentése, hogy a *The Oeconomy of Human Life* második kiadása, amely Robert Dodsley kiadásában P. M.-nél készült és Mrs. Coopernél árusíttatik, megjelent, s annak szerkesztője csupán azt óhajtja leszögezni, hogy ő semmiféle második részt, sem függelékét nem írt és szándékában sincs tollát ilyesmivel fárasztani. Ez a hírdetés s az 1750 karácsonyára (1751-es évszámmal) megjelent második kiadás azért érdemel különös figyelmet, mert rajta tűnik fel először Dodsley neve, akinek, mint alább kiderül, az összes felvetődő nevek közül legtöbb köze van az *Oeconomy*-hoz.

Ettől kezdve hirtelen lanyhulni kezd az érdekes vitatkozás, mely az ujságok nyilttéri rovatát választotta terepül s egy utolsó rohammal be is záródik. Ez december 21-én történt, amikor a lapok megint leköszölték a Mrs. Coopernél megjelent második rész hírdetését, amely újólág nyomatékosan arra hívja fel a közönség figyelmét, hogy a második rész az elsővel közös brahmin kéziratból való, s mintha az ellenfél cáfoló nyilatkozatairól nem is értesült volna, a legnagyobb nyugalommal utalt arra, hogy stílusuk és nyelvi fordulataik összehasonlítása az olvasó netalán felmerülő kétségeit könnyen eloszlathatja.

Ebből a meglehetősen homályos hírlapi csetepatéből igen nagy valószínűséggel a következő tényállás hámozható ki. Egy ismeretlen valaki Mrs. Coopernél kiadta a *The Oeconomy of Human Life*-t. A könyvnek

nagy sikere volt s rengeteg példányszámban kelt el. Nemsokára ugyancsak Mrs. Coopernél megjelent az *Oeconomy* második része is. Ezt azonban nem az írta, aki az első részt szerkesztette: nyilvánvaló tehát, hogy az *Oeconomy* kiadója, aki kezdettől fogva felismerte e könyv sikerre termettségét, a szerző tudta és beleegyezése nélkül bocsátotta útra annak utánzat-képen készült folytatását. Nem számított rosszul. Az első rész vitte a másodikat, annak kedvéért megvásárolták ezt is, bár igazi sikert nem tudott elérni. Szerényebb népszerűsége még egy kiadásra szorítkozott, aminek magyarázata a kortársaknak az a meggyőződése volt, hogy a két könyv nem egy kéz munkája. Ez az általános közvélemény a bizalmat megrendítette vele szemben. A dolog azonban kétségkívül az igazi szerzőt érintette a legkellemetlenebbül s hozzá még kényelmetlen helyzetbe is sodorta: következetességből kénytelen volt kezdetben fenntartani a könyv brahmin származását s ezért incognitóját le nem leplezhette. Épen ezt használta ki a második rész kiadója, akinek nagyon is érdekében állott, hogy a brahmin kapcsolatot hírdesse s a reá nézve csupán üzletileg fontos második részt szintén ebből a forrásból származtassa. Viszont az először megjelent *Oeconomy* igazi szerzője s jogos tulajdonosa, akit ez az apokrif második rész károsodással fenyegetett, riválisának nem ügyetlen cselegfoga révén arra kényszerült, hogy a könyv eredetét fölfedje: egyre nyomatékosabban kezdte hangsúlyozni, hogy a kettőnek annál kevésbé lehet egymással kapcsolata, mivel az első részt ő soha meg nem toldotta egy fölösleges másodikkal s rá nézve bőséges kitüntetés az, hogy a közönség valóságos brahmin eredetűnek hiszi az ő szerény szerzeményét. Ezzel természetesen rontotta riválisának hitelét, amelynek egyetlen támasztéka a brahmin eredet volt. A rendelkezésünkre álló adatokból tehát kézenfekvő valószínűséggel annyi megállapítható, hogy a kiadó, Mrs. Cooper, nyilvánvalólag visszaélt a helyzettel s nem a legtisztességesebb üzleti útra tévedt, amikor a más tulajdonjogához tartozó első rész sikerét egy második, sőt egy harmadik kompilációban, amelyet ingyen osztogatott mindazoknak, akik az első két részt megvásárolták, a maga javára akarta gyümölesöztetni. A szerző joggal érezhette magát megkárosítottnak. Az, hogy a második kiadás címlapján Mrs. Cooper helyébe egyszerre Robert Dodsley neve kerül kiadoul s egyszersmind a hírlapi társalkodásnak is vége szakad, arra vall, hogy a szerző érdekeinek védelmére erőlesen közbelépett, s kiadójával, ki a bizalmával csunyan visszaélt, szakított.

Ez a nem érdektelen története a *The Oeconomy of Human Life*-nak, a debreceni *Indiai Bólts* angol eredetijének. Nem mernők azonban azt állítani, hogy kétségbevonhatatlanok a zavaros és meglehetősen homályos hírlapi közleményekből levont következtetéseink. Vajjon nem fogjuk-e fel nagyon komolyan a dolgot s vajjon nem olyan fiktív jellegű-e ez a vita, mint a könyv kelendőségére kitalált előszó? E kérdés angol irodalomtörténész⁵ üzleti érdekek összeütközését látja a hírlapi nyilatkozatokban, úgy ahogy mi azt fent vázoltuk. Azonban nem tud elzárkozni az ember attól a gyanupertől, hogy ez a hírlapi feleselgetés esetleg a mondva csinált reklám szolgáltatásban állott. Ha nem ismernők a szerző tiszteletreméltó személyét,

⁵ Ralph Straus, *Robert Dodsley, poet, publisher & playwright*. London, 1910. VIII. f. 169—183 l.

akinek jellemével és egyéniségével, bármily ügyes és élelmes üzleti ember is volt, összeférhetetlennek látszik az ilyen mesterséges dobverés, s ha nem lennének az ügy komolysága mellett szóló bizonyos döntő mozzanatok, valóban könnyen azt a benyomást meríthetnők, hogy az egész dolog csupán élelmes reklám volt egy olyan könyv érdekében, amelyen különben könnyen tova siklott volna a kor tekintete. Mindenesetre félreismerhetetlen benne az üzleti fogás is, a kiadó és az író részéről egyaránt. A könyv archaikus stílusa s Indiából származtatása épúgy a közönség figyelmének felrázására történt, mint a megjelenésének előfutárjaként feltűnő ujsághírdetés. A dolog azonban elfajult s üzleti érdeket sértő térre siklott. Az író reputációjának is kárára kezdett válni ez a hozzá méltatlan eset, s az bármennyire is használt könyve kelendőségének, kénytelen volt végét szakítani a szerzői jogát védelmező vitatkozásnak. Ami a hírlapokban a könyv körül lezajlott, több volt tehát a pusztá reklámnál, s épen ezért úgy érezzük, hogy nem követünk el igazságtalanságot, ha a kiadót az irodalmi kalózkodás vádjával illetjük. A *The Oeconomy of Human Life* így a régi könyvreklámnak és a túlságosan tág lelkiismeretű kiadói élelmességnek is meglepő és érdekes emléke.

Ez élelmes kiadói reklámon kívül, amely nyilván a könyv írójának akarata ellenére öltött szokatlan arányokat, fölötte izgatta a közönséget a titokzatos szerző kiléte: mögötte a közvélemény egy része Chesterfield grófra gyanakodott, másik fele pedig magát Dodsleyt sejtette. Két olyan név, amely még reklám nélkül is méltán emelhetette sikerét egy figyelemreméltó könyvnek. *LORD CHESTERFIELD* (1694-1773) iországi alkirály, államtitkár s kiváló parlamenti szónok korának legismertebb neve volt, akinek nagy műveltségét, bölcsességét és ragyogó szellemét a fiához írt s halála után kiadott leveleiből (*Letters to his Son*, 1774) ismerhetjük meg, amelyek francia nyelven is (Amsterdam 1774, Paris 1812, 1842) rendkívüli sikert arattak. Akik Chesterfield javára írták ezt a könyvet, véleményükben a *The London-Magazine* 1751. januári számára támaszkodtak, amelynek a lordhoz szóló egyik dicsőítő verse bizonyos célzásokat rejtett erre a munkára. Ez a hír Chesterfieldet valószínűleg mosolyra készíthette. Nagyműveltségű ember volt, akiről fel lehetett tételezni még jobb és szellemesebb művet is, mint amilyen az *Oeconomy* volt. Politikai és közéleti nagy érdekeltisége azonban elvonta attól, hogy ilyen mellékes babérokra törekedjék. Ellenőrizhetetlen annak a hirnek a valódisága is, hogy állítólag maga Dodsley serénykedett legbuzgóbban Chesterfield szerzőségének terjesztésében. Ha ez igaz, mindenesetre nagyon jól számított. Tetszett az olvasóknak, hogy a nagy államférfi varázssos nevéhez fűzzék ezt a legendás eredetű könyvet. Az egykoru közönségnek a lord javára megoszló véleményével szemben azonban ma egészen tisztán látjuk, hogy Chesterfieldnek, bár nem tiltakozott a szerzőség ellen, — minden bizonnyal azért, hogy ne rontsa a vele jó viszonyban levő Dodsley üzletét — semmi köze nem volt a *The Oeconomy of Human Life*-hoz. Elképzelhetetlen, hogy Chesterfield, ha valóban ő lett volna a szerző, Mrs. Coopernél helyezze el kéziratát, holott Dodsley-val szemben ő mindig a Maecenas fensőbbbséges szerepét gyakorolta. Egyébként sincs semmi irodalmi bizonyíték. Az egyetlen pozitív adat, Lady Luxborough-nak 1751 január 28-án Shenstone-hoz írt levele,

határozottan tagadja ennek lehetőségét: „Apropos of his lordship; he is not the author of the *Oeconomy of Human Life*“.

Annál nyilvánvalóbbnak látszik ROBERT DODSLEY (1703—1764) szerzősége. Ez a derék könyvkereskedő, akinek irodalomtörténeti jelentőségű gazdag munkásságát nem is oly régen Ralph Straus egy nagyterjedelmű szép monográfiában méltatta,⁶ a maga idejének egyik magasan kiemelkedő írói egyénisége: nemcsak kiadója volt Pope, Goldsmith, Young és Johnson műveinek, hanem meleg baráti viszonyban is állott korának e legnagyobb íróival. Boltja találkozóhelye volt mindazoknak, akik London elite-írói közé számítottak. Maga is a színpadon nem közönséges sikereket aratott, de még hasznosabb — később a franciáktól is utánzott — munkát fejtett ki időszaki közleményeivel (*The public Register or Weekly Magazine, The Museum, The World*), amelyeknek munkatársaiul a legjobb neveket (pl. Horace Walpole, Lord Chesterfield, Warton, Campell stb.) sikerült megnyernie. Még ma is különösen méltányolt legnagyobb érdemét azonban a Shakespeare korabeli drámaírók tanulmányozásával és kiadásával szerezte: kitünő gyűjteménye⁷ nem kevesebb, mint 60 régi színdarabot tartalmaz eredeti ortográfiával. Irodalmi munkásságának további részletei bennünket közelebbről nem érdekelnek s így csupán annak megemlítésére szorítkozunk, hogy van többek közt Dodsleynak egy *Chornicle of the Kings* c. munkája, amelyet 1743-ban adott ki Londonban. Ránk nézve ez két szempontból figyelemreméltó: szerzőségét eltitkolva névtelenül jelentette meg egy másik kiadónál s különös vonzódása a régi nyelvhez ezt is archaikus stílusba öntötte. Két olyan külsőség, amely a *The Oeconomy of Human Life*-nak is — mint láttuk — épen a legszembetűnőbb vonása. Ha más bizonyosságunk nem lenne, már ez elég alapot nyujtana arra a gyanakvásra, hogy a külsőségekben teljesen hasonló jellegű *Oeconomy*-nak is Dodsley a szerzője. E mellett néhány érv döntően esik a latba. A hozzá közelálló s az igazságot bizonyára igen jól ismerő Shenstone egyik levelében, ahol az *Oeconomy*-ról esik szó, határozottan Dodsleyst nevezi szerzőnek s a Gilbert Massey 1752-iki latin fordításának alcíme szintén a Dodsley szerzőségére utal („Primum Anglice a Roberto Dodsley conscripta”). Az sem lehet mellékes, hogy neve alatt *Miscellanies, or Trifles in prose and verse* címen megjelent gyűjteményes munkájának második kiadása (1777), amelyet Dodsley bátyja fejezett be és rendezett sajtó alá, az *Oeconomy*-t is (12-ik kiadás) magában foglalja. Kellő alap nélkül ez bizonyára nem történhetett volna meg, sem pedig az, hogy az egykorú és a közelkorú könyvjegyzékek, címlapok s bírálatok, — mint pl. Sig. Jac. Baumgartennek 1752 januárjában megjelent recenziója⁸ — nem is állítólagosan, hanem feltétel nélkül Dodsley szerzőségét hirdették. Az egykorú közvélemény is ennek a meggyőződésnek hódolt, igaz ugyan, hogy ez csak a 7-ik kiadás után kezdett ébredezni. A halála után megjelent kiadásokra aztán nyíltan is felkerült a neve, amelyet ma már senki kétségbe nem von. A Chesterfield ellen és a Dodsley mellett

⁶ L. előbbi jegyzet. 1—405 l.

⁷ *Select Collection of Old Plays*. London, 1744. 12 köt. Újabb kiadása J. P. Colliertől London, 1825—1827. 12 köt. és magyarázó jegyzetekkel W. C. Hazlitt-től London, 1874—1876. 15 köt.

⁸ *Nachrichten von merkwürdigen Büchern*. Im Januar 1752. Halle, 52—62 l.

szóló érvek R. Straust is annak a következtetésnek levonására készítették,* hogy az erőtlen ellenvetésekkel szemben nem észszerűtlen dolog a *The Oeconomy of Human Life* igazi szerzőjének Dodsleyt tartani, akit épen a rivális hirdetés készítetett a kiadó megváltoztatására. Mindenesetre megvolt az oka, hogy szerzőségét, melyről csak az ő szűkebb baráti köre tudhatott, oly gondosan elrejtette, hogy leveleiben még véletlenül sem maradt annak semmi nyoma. A kortársak úgy vélték, hogy Dodsley hírnevének nem használt ez a dolog. A *Gentleman Magazin* 1793. decemberi száma habozás nélkül kijelenti, hogy a *The Oeconomy of Human Life* keresztszülei, Chesterfield gróf és a szerzőség gyanujába minden különösebb alap nélkül szintén belekeveredett Lyttleton, mentették meg csupán Dodsley repulációját.

Voltaképen mindez igen távolról érdekelne bennünket s nagyon is fölösleges volna e tőlünk messzi eső irodalmi esemény részletezése, ha nem a mi *Indiai Bölts-ünkről* s annak a Panecsatantia-rokonsággal szemben megrendülő pozíciójáról volna szó. De ezek az érdekes apróságok az *Oeconomy* debreceni magyar párjára is rátartoznak, nem különben a népszerűsége mellett bizonyító további adatsor: ebből kitűnik, hogy ezt a könyvet, amely minden eszközt megragadott érvényesülése mellett, századának ha nem is a legfeltűnőbb, de mindenesetre a jelentősebb irodalmi sikerei közé kell számítanunk.

Dodsley teljes mértékben meg lehetett elégedve az eredménnyel. Megjelenésének első esztendejében az *Oeconomy* 6 kiadást ért s azután Viktoria koráig minden 4—5 évben elfogyott belőle egy-egy lenyomat. Douglas M. Gane 1902-ben újból felelevenítette e valaha népszerű könyv emlékét az editio princeps alapján készített kritikai kiadásával (London, Luzac & Co.). Valamennyi közül legszebb a Rickaby-féle 1795-iki kiadás (London), 49 rendkívül bájos rézmetszettel díszítve. A Harding fametszeteivel illusztrált 1806-iki szintén a híresebb lenyomatai közé tartozik.¹⁰ De egyéb adatok is amellett szólnak, hogy a kedélyeket rendkívül lekötötte ez az erkölcsi maximagyűjtemény: voltak, akik tömörségét prózában és versben parafrázissá szélesítették¹¹ s nem csekély az az érdeme sem, hogy a különben is moralis hajlamu korabeli angol irodalomban számos utánpótlásával valóságos iskolát teremtett.

További népszerűségét fordításainak özöne jelzi. Francia átültetésén még Dodsley fáradozott, de őt ketten is megelőzték: La Douespe és Michel Despre'fays. Mindkét fordítás még 1751-ben jelent meg (A la Haye, A Londres). Quérard, J.-M. 1815-ig 12 francia fordításnak kétannyi kiadását sorolja fel,¹² amelyek több mint egy félszázadon át különböző címeken¹³ esenték az olvasók asztalára a londoni könyvkereskedő nagysikerű munkáját. A külföldi közönséget különösen a század végén és az új század elején

* i. m. VIII. fejezet, 169—183 l.

¹⁰ Rob. Watt, *Bibliotheca Britannica*. Edinburgh, 1824. Vol. I. 309 t., Will. Th. Lowndes, *The Bibliographer's Manual of English Literature*. London 1864. Vol. II. 657 l., Brunet, *Manuel du libraire*. T. I. 786—787 l., Straus i. m. 315—316 l.

¹¹ *Recte vivendo ratio*. London, 1754., *A Paraphrase on part of... in verse*. Boston U. S. A. 1759.

¹² *La France Littéraire*. Paris 1828. T. II. 568—569 l.

¹³ *L'économie de la vie humaine, Le Bramine inspiré, L'Élixir de la morale indienne, Manuel de tous les âges, Encyclopédie morale, Le Philosophe Indien, stb.*

egyáltalában nem izgatta már a szerzőnek egészen háttérbe szorult személye s a könyv körül lezajlott hírlapi csatára is a feledés homálya borult: az olvasó hitelt adott az előszónak s a nagy dívatba jött Kelet bölesességét élvezte benne. A korhangulatnak megfelelő szellemén kívül főképp ez volt sikerének titka. A németeknél még tovább tartott a népszerűsége: részint közvetlenül angoltól, részint közvetve franciától öt fordítása¹⁴ készült, a legutolsó 1825-ben. Az említett latinon kívül lefordították még olaszra kétszer (*Il Bramina ispirato*, 1752 és 1815), spanyolra szintén kétszer (*Economia de la vida humana*, 1755 és 1826), továbbá portugálra (*Economia de Vida Humana*, 1818 és 1827) és oroszra, amelynek 1781-ben már a 3-ik kiadása jelent meg.

Amint az évszámokból látható, az *Oeconomy* európai olvasottságának két élnék periodusa volt: egyik a megjelenését követő két évtizedre esett, másik a múlt század első negyedére. Fölötte növeli ránk nézve e könyv érdekességét, hogy mindkét alkalommal utat talált hozzánk. Másodvirágzásának magyar származéka, a *Pancsatantra* rokonság hírnevével ékeskedő debreceni nyomtatvány (1815), volt a kiinduló pontja e tanulmánynak. Ennek fordítója elég világosan megjelölte azt az útvonalat, amelyen Dodsley világhírű könyve Csáthy György debreceni nyomdájába jutott. E szerint olyan német kiadásból dolgozott, amely francia fordítás nyomán készült. Munkatársai lelkiismeretes emberek lehettek, mert tartalomban és terjedelemben a magyar szöveg, bár eredetijétől két közbeeső idegen nyelv választja el, megfelelő párja az angolnak. Attól csupán annyiban tér el, hogy a német fordító megjegyzése alapján Chesterfield gróftól gyanítja a könyv szerzőjének, azonkívül magyarázó jegyzeteket tartalmaz, amelyek Budai Ezsaiás *Közönséges Historiá*-ját idézik többször forrásul.

Bognár Teofilnak és másoknak is a figyelmét azonban elkerülte, hogy Dodsley könyvének van egy másik sokkal jobb, értelmesebb és gondosabb magyar átültetése is, amely négy évtizeddel előtte meg a fenti debreceni nyomtatványt. Ezt Sófalvi József, előbb kendilőnai pap, később a kolozsvári ref. kollégium professzora készítette és nyomtatta ki 1777-ben *Oeconomia Vitae Humanae* címen Kolozsvárt.¹⁵ Ez a derék és nagyműveltségű erdélyi tanár (1745—1794),¹⁶ aki a magyar esztétikai gondolkodás legelső

¹⁴ *Der begeisterte Bramine*. Leipzig 1752, 1775., *Das Buch der Weisheit*. Strassburg 1752., *Die Weisheit an die Menschen*. Hamburg 1759, 1772. Leipzig 1787. Carlsruhe 1787. Leipzig 1801., *Die Kunst unter Menschen glücklich zu leben*. München 1801., *Die Lebensweisheit der Hindus*. Düsseldorf 1825.

¹⁵ A Csányi Jánoséhoz hasonló hosszadalmas teljes címe a következő: *Oeconomia Vitae Humanae*. Az az az emberi életet igazgató Bölts Regulák, Mellyek Egy régi Brámina vagy Indiai Filozofus által irattak, és ez előtt nem sokkal ugyan azon eredeti nyelven lévő kéz írásából elsőben Chinai, azután Anglus, Német, Frantzia és más Nyelvekre, most pedig újjabban ez utólsóból Magyarra fordítottak Sófalvi József által. A' munka eleibe tétetett egy Chinába sok ideig lakott Anglus Nemes Embernek, Grof * * * Ur Ö Nagyságához küldött Levele, mellyben ezen kéz írás fel-találtatásának módja elő adatik. Nyomt. A' Ref. Coll. Betüivel 1777-dik Eszten. 8-r. XXXII, 111 l. — *Ism. A Magyar Hirmondó Első Eszten-deje* 1780. 398 l.

¹⁶ Török István dr., *A kolozsvári ev. ref. collégium története*. Kolozsvár 1905. II. 102—107 l.

úttörői között szerepel,¹⁷ külföldi tanulmányútján ismerte meg és leydeni tartózkodása alatt fordította magyarra a francia S. de La Douespe szövege alapján¹⁸ Dodsley-nak akkor már 12 angol, 6 francia és 7 német kiadásban kézen forgó munkáját. A kor szokása szerint egy ajánló levelet is csatolt eléje, amelyben ezt az „életre oktató regulákat magában foglaló gyönyörűséges könyvecskét“¹⁹ Patai József sárospataki kollégiumi kurátor-nak és kedves házasársának ajánlotta. Ez a terjedelmes bevezetés, amely érdekes bepillantást enged az akkori Erdély irodalmi műveltségébe, jóval több a hasonló esetekben olvasható unalmas hálálkodásnál s pártfogója érdemeinek alázatos dicsérgetésénél: módszeres irodalomtörténeti tanulmány ez, amelynek minden megállapítása még ma is helytálló. Az *Oeconomy*-t a Richardson-féle morális irányzat leszármazottjának tekinti s indus eredetét csupán hathatós formának, ami által a szerző „ezen szükséges regulákat“ az olvasók „elméjekben annál jobban bé nyomhatta“. Meglepő tájékozottságot árul el a könyv elterjedtségéről: a maga koráig megjelent összes francia és német fordításainak pontos bibliografiai leírását közli s arra az eredményre jut, hogy nem sok könyv van még, „a melynek sok ízben lett ki-adattatásának száma ezzel érkeznék“. Kitér a szerzőség kérdésére is s igen helyesen úgy vélekedik, hogy a költött előszóval „tsak az ujságon kapó Emberek elméjét kívánta az Auctor ezen Könyvetskének olvasására fölgerjeszteni“. Meglátta Sófálvi azt is, amire mi 150 évvel később csak módszeres utánjárással jöhetünk rá, hogy a könyv származását szépítő háttér megvonásával az író azokat az auctorokat követte, „a' kiknek tetszett Európában dolgozott munkájukat most Chinai, vagy Persiai Leveleknek, most 'Sidó Leveleknek, most Américai vagy más nevezetes Földön való utozásnak Titulussa alatt terjeszteni a' Világ eleibe.“ Módomban volt Dodsley *Oeconomy*-jának valamennyi francia, német, olasz, spanyol és orosz fordításába betekinteni, s így láthattam, hogy egyetlen fordító sem mulasztotta el, hogy észrevételeket ne fűzzön ez izgatón érdekes könyv jellegéhez és eredetéhez. De megállapíthattam azt is, hogy Sófálvi valamennyit felülmúlja irodalmi tájékozodottságában épúgy, mint ítéletének józan helyességében. „Nem is gondolkodik arról senki, — úgymond — hogy Anglián kívül másutt, annyival-is inkább, hogy Nap keleten keresse ennek Auctorát.“ A szerző személyét természetesen ő még nem tudta megnevezni, de jól ismeri az elágazó véleményeket: némelyek szerint „Mylord Chesterfield, mások szerint pedig G. Littleton ennek az Auctora; Némelyek viszontag tulajdonítják ezt egy Dodsley nevű Bibliopolának“. „Boní vini, boní Viri non est inquirenda origo — teszi hozzá — akárki irta, elég az ha hasznos“.

Sófálvinak e Kolozsvárt megjelent könyve nemesak időben, de értékben is elvitatja tehát az elsőséget Csányi János debreceni nyomtatványától.

¹⁷ Dr. Gál Kelemen, *Sófálvi József*. Erdélyi Múzeum 1896. 469—474 l.

¹⁸ „S. de la Douespe Uram Frantzia fordításából... készítettem ezen Magyar fordításomat“. XI. l. Ez a könyv a következő címmel jelent meg: *L'Economie de la Vie Humaine. Traduite sur un Manuscript Indien, composé par un Ancien Bramine.... A La Haye, Chez H. Scheurleer, Junior. MDCCLI. 8-r. 28, 104 l.*

¹⁹ Így nevezi azt a „kolozsvári reformatum nemes collegium“ Sófálviról kiadott gyászjelentése. L. Gál Kelemen i. cikk i. h. 470 l.

A külföldet megjárt tudós kolozsvári tanár „azzal kíván kedveskedni szerető nemzetének“, hogy magával hozza annak az időnek egyik legnagyobb feltűnést keltő könyvét. Hogy ez megjelenhetett, az nemcsak a Sófalvi József egyéni buzgalmának érdeme, hanem azé a szellemi környezeté is, amit Kolozsvár a XVIII. század utolsó negyedében jelentett. A magyar életnek egyetlen pontja sem tartott abban az időben Európa szellemi életével olyan szoros kapcsolat, mint Erdély fővárosa.²⁰ Nem hiába írta épen azokban az években az egykoru tudósító: „Kolosváratt jó számmal nyomtattnak a' hasznos Deák és Magyar könyvek, mellyeknek Magyar országonn neveket is alig tudják“.²¹ Dodsley világhírű munkájának ez a magyar szellemtörténeti jelentősége.

Nincs tanulság híjján az itt ismertetett könyv története. Ime, egy népszerű munka, mely a maga idejében zajos sikert arat, majd közel egy évszázadig Európa valamennyi művelt népének kezén megfordul, valósággal lelki táplálékul szolgál s aztán az új idők friss áramlata elől olyan mélyre kerül, hogy felvetődő példányának szellemtörténeti elhelyezése még a tudományt is zavarba ejti. Hány kapós és népszerű könyvnek örök sorsa ez! Az kétségtelen, hogy Dodsleyt a mi irodalomtörténetünk tüntette ki a legnagyobb elismeréssel, amikor könyvét négy évtizedig a világhírű szanszkrit mesegyűjtemény rokonai származékaként tisztelte. Most már a *Pancsatantra* magyar fejezete megszegényedik — nem egy művel, hiszen eddig sem tudtuk azt benne sehogy elhelyezni — csak egy hangzatos és terjedelmes könyvefimmel. Viszont kárpótlásul gazdagodunk az angol irodalomhoz, a Dodsley nevéhez kapcsolódó s a XVIII. század egy feltűnő nagy könyvsikeréhez fűződő nevezetes vonatkozással.

²⁰ György Lajos, *Kolozsvár — irodalmi város*. *Ellenzék* 1923. 292. sz. — U. ő. *A magyar széppróza erdélyi multjából*. *EISzemle* 1924. I. 10—14 l.

²¹ *A Magyar Hirmondó Második Esztendeje*. 1781. 53 l.

György, Louis: *Une ancienne fameuse réclame de livre. Une prétendue dérivation de Pancatantra dans la littérature hongroise.*

L'auteur fait connaître en détail l'histoire d'un recueil de maximes, très connu à l'époque de son apparition. Un libraire de Londres publia ce livre en 1751 sous le titre *The Oeconomy of Human Life*. György s'occupe aussi des réclames et des disputes littéraires qui se sont écoulées après l'apparition de ce livre. Il nous prouve que l'auteur de ce recueil est Robert Dodsley et non Chesterfield comme on l'a cru autrefois. György énumère les différentes traductions de ce livre: en français, italien, allemand, espagnole, portugais, russe et latin. Il y place les deux traductions hongroises jusqu'ici inconnues. La première est parue à Kolozsvár en 1777 sous le titre *Oeconomia Vitae Humanae azaz emberi életet igazgató Bölts Regulák*. Son traducteur: Joseph Sófalvy fut un professeur de Kolozsvár, qui connut ce livre pendant son voyage d'étude à Leyden. L'autre traduction a paru à Debrecen en 1815: *Indiai Bölts vagy miként lehet az ember boldog e társaságos életben*. Son traducteur fut Jean Csányi. Le premier l'a traduit du français (S. de La Douespe; A la Haye 1751) en langue hongroise. L'autre traduction, que la critique littéraire hongroise a prise pour une dérivation de Pancatantra jusqu'ici inconnue a été faite à l'aide d'un texte allemand dont on ne peut pas prouver l'origine.

György, Ludwig: *Eine alte berühmte Buchreklame. Ein angebliches Panchatantra-Derivat in der ungarischen Literatur.*

Der Verf. bespricht eingehend die Geschichte von Robert Dodsley's, Buchhändlers zu London, 1751 unter dem Titel *The Oeconomy of Human Life* erschienene, zu ihrer Zeit weltberühmte Sammlung moralischer Maximen: die Reklamenschlacht der Journale, die sich während ihres Erscheinens abspielte, und jene Argumente, die Lord Chesterfield gegenüber für Robert Dodsley's Autorschaft zeugen. Beachtet wird ferner die weltliterarische Verbreitung dieses Buches: seine französischen, deutschen, italienischen, spanischen, portugiesischen, russischen und lateinischen Übersetzungen, unter die der Verf. zwei bisher unbekannte ungarische Übertragungen einreicht. Die eine erschien 1777 in Kolozsvár (Klausenburg) unter dem Titel *Oeconomia Vitae Humanae azaz emberi életet igazgató Bölts Regulák* (Oe. V. H. d. h. das menschliche Leben lenkende weise Regeln). Sie wurde übersetzt von Joseph Sófalvi, Professor in Kolozsvár, der dieses Buch auf seiner Studienreise nach Leyden kennen lernte. Die andere Übersetzung erschien 1815 in Debrecen: *Indiai Bölts vagy miként lehet az ember boldog e társaságos életben* (Der Indische Weise oder wie man in diesem oeconomischen Leben glücklich sein kann), übersetzt von Johann Csányi. Die erstere entstand aus der französischen Übersetzung von S. de La Douespe (Haag 1751), die letztere, die die ungarische Literaturwissenschaft bisher für einen unbekannten Abkömmling des Panchatantra hielt, durch Vermittlung eines nicht näher zu bestimmenden deutschen Textes.

